

УДК: 373.2-056.264:37.016:81-028.31

Т.В.Гуйван, О.М.Опалюк
Sedoy74@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАСВОЄННЯ РІДНОЇ МОВИ У ДОШКІЛЬНИКІВ ПРИ ПОРУШЕННІ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ

Відомості про автора: Гуйван Тетяна Валентинівна, магістрант кафедри логопедії та спеціальних методик Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна. Опалюк Олег Миколайович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри логопедії та спеціальних методик Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна. Email: Sedoy74@ukr.net.

Authors: Guivan Tetiana Valentynivna, Master's student, Department of Speech Therapy and Special Techniques, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine. Opaliuk Oleg Mykolaiovych, PhD in Pedagogy, Associate Professor, Department of Speech Therapy and Special Techniques, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine. E-mail: Sedoy74@ukr.net.

Гуйван Т.В., Опалюк О.М. **Особливості формування та засвоєння рідної мови у дошкільників при порушенні зв'язного мовлення.** У статті здійснено теоретичний аналіз наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо проблеми формування та засвоєння рідної мови у дошкільників при порушенні зв'язного мовлення, з'ясовано необхідність взаємозв'язку між різними сторонами роботи з розвитку мовлення, що не потребує особливих доведень, бо цей взаємозв'язок зумовлений взаємозв'язками між різними мовними одиницями, які існують у мові. Розглянуто вивчення мовних одиниць щодо засобів іншого, вищого рівня та три значення терміну "зв'язне мовлення" в методиці. Встановлено три лінії роботи з розвитку мовлення: робота над словом, робота над словосполученням і реченням, робота над зв'язним мовленням.

Ключові слова: мовленнєві ситуації, мовлення, мова, зв'язне мовлення, загальний недорозвиток зв'язного мовлення, діти дошкільного віку.

Гуйван Т.В., Опалюк О.М. **Особенности формирования и усвоения родного языка у детей при нарушении связной речи.** В статье осуществлен теоретический анализ научных исследований отечественных и зарубежных исследователей по проблеме

формирования и усвоения родного языка у детей при нарушении связной речи, выяснено необходимость взаимосвязи между различными сторонами работы по развитию речи, не требует особых доказательств, поскольку эта взаимосвязь обусловлена взаимосвязями между различными языковыми единицами, которые существуют в языке. Рассмотрены изучения языковых единиц по средствам другого, более высокого уровня и три значения термина "связную речь" в методике. Установлены три линии работы по развитию речи: работа над словом, работа над словосочетанием и предложением, работа над связной речью.

Ключевые слова: речевые ситуации, речь, язык, связную речь, общее недоразвитие связной речи, дети дошкольного возраста.

Guivan T.V., Opalyuk O.M. Development and perception of native language in preschoolers with defects of coherent speech. The article gives the theoretical analysis of native and foreign scientific researches concerning the problem of development and perception of native language in preschoolers with defects of coherent speech. The necessity of interrelation between different aspects of speech development is out of the question, for this type of relations reflects the links between different language units existing in the language. The article studies linguistic units with respect to their hierarchy and provides three methodological definitions of the term "coherent speech". It suggests three directions dealing with speech development: work with separate words, work with word combinations and sentences, and work with coherent speech.

According to the basic results of the research we can state that it's quite possible to overcome the general speech underdevelopment regarding the laws of normal children's speech development. The unity of formation of speech processes, thinking and cognitive activity, early recognition of general speech underdevelopment and its influence on general psychological development, considering the socially-conditioned results of speech deficit, individual approach to the rehabilitation of children with speech underdevelopment of different nature, the urgent prevention of potential deviations through the analysis of speech deficit structure, correlation of damaged and normal chains of speech activity, interconnected formation of phonological, phonetic, lexical and grammatical components of coherent speech, all this together form the constituents of a successful result. Thus, the main goal of the coherent speech development is to close children to the average norm of practical language use as a means of communication. The practical experience in correctional work with children with speech disorders proves that the crucial moment comes when a child faces the necessity to repeat words or their parts after adults. In case of speech disorders the children's vocabulary is rather small in relation to the subject vocabulary, but

it is often insufficient for their age what brings the demand to practically distinguish the relative and absolute vocabulary.

Key words: communicative situation, language, speech, coherent speech, general underdevelopment of coherent speech, children of preschool age.

Постановка проблеми. У сучасній методиці розвитку мовлення на заняттях мови висвітлюються завдання, зміст, методи і прийоми роботи над одиницями мови в плані формування мовленнєвих умінь і навичок, розглядаються теоретичні питання взаємозв'язку між різними аспектами роботи з розвитку мови. З урахуванням мовленнєвої ситуації, важливо будувати свої висловлювання в спілкуванні, тобто умов, в яких відбувається мовленнєве спілкування. Основні з таких умов — це адресат мовлення (до кого ми звертаємося), мета висловлювання (з якою метою говоримо чи пишемо) і місце спілкування (де воно відбувається). [2]

Таким чином, характер нашого мовлення повинен визначатися такими факторами: темою і основною думкою висловлювання; усною чи писемною формою мовлення; мовленнєвою ситуацією. Основою людського мислення є мова. Коли дитина оволодіває мовою, тоді розвиваються мислительські процеси та удосконалюються. З іншого боку, процес поступового оволодіння мовою є одним з основних показників фізичного розвитку дитини, а частково і фізичного розвитку дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Т.О. Ладиженська підкреслює, що необхідність взаємозв'язку між різними сторонами роботи з розвитку мовлення не потребує особливих доведень, бо цей взаємозв'язок зумовлений взаємозв'язками між різними мовними одиницями, які існують у мові [2].

Автор розкриває шляхи реалізації такого взаємозв'язку. Перший шлях: вивчення мовних одиниць щодо засобів іншого, вищого рівня. Скажімо, в процесі аналізу лексичних, синтаксичних засобів ми використовуємо для вивчення слова, словосполучення і речення, а для вивчення речення - складне синтаксичне ціле. Другий шлях: розглядання мовних засобів стосовно тексту висловлювання. Цей підхід дає можливість розкрити роль синонімів, займенників, сполучників і т. ін. в організації тексту.

Отже, учні вивчають одиниці мови, їм показують їхні мовні можливості, функціонування цих одиниць у мовленні, далі організують практичне засвоєння цього матеріалу, тобто діти вчаться користуватися певними засобами в своєму мовленні, самостійно будувати висловлювання.

М.Р.Львов виокремлює три лінії роботи з розвитку мовлення: робота над словом, робота над словосполученням і реченням, робота над зв'язним мовленням. [2]

Усі ці три лінії взаємопов'язані, вони розвиваються паралельно; водночас вони підпорядковані одна одній: словникова робота дає матеріал для складання зв'язного висловлювання, робота над реченням допоможе побудувати це висловлювання в певній композиції. Саме в зв'язному мовленні зливаються всі мовленнєві вміння - словниковий запас, на рівні речення, за логікою і композицією тексту.

Т.О.Ладиженська розглядає три значення терміну “зв'язне мовлення” в методиці: 1) зв'язне мовлення — процес, діяльність того, хто говорить, пише; 2) продукт, результат цієї діяльності, висловлювання; 3) назва розділу роботи з розвитку мовлення [2].

Автор уточнює значення термінів “зв'язне мовлення”, “висловлювання”, “текст”, які методисти вживають як синонімічні назви. І.Р.Гальперін підкреслює багатоаспектність поняття “текст” і виділяє в ньому провідні ознаки: “Текст — це твір мовнотворчого процесу, якому притаманні завершеність, об'єктивована у вигляді письмового документа, літературно обробленого відповідно до типу цього документа; твір, який складається з назви (заголовка) і низки особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, який має певну цілеспрямованість і прагматичну установку” [4].

Т.О. Ладиженська розглядає зв'язне мовлення з погляду таких притаманних йому характеристик, як функції, види, форми (функціонально-сміслові, функціонально-стилістичні і композиційні). [2]

Мета статті проаналізувати особливості формування та засвоєння рідної мови у дошкільників при порушенні зв'язного мовлення.

Виклад основного матеріалу. Функції мовлення — це засіб спілкування з людьми і засіб пізнання світу. Далі в старшому віці розвивається мовлення, яке використовується для планування спільної діяльності як засіб прилучення до певної групи людей.

Форми мовлення — це усне і писемне мовлення. Як вважають психологи, до трьох років мовлення дітей переважно ситуативне натомість пізніше розвивається і контекстна форма мовлення. І дошкільному віці дитина здебільшого оволодіває розмовним стилем (усною формою літературної мови).

У школі учні оволодівають книжним стилем писемного мовлення, науковим стилем викладу з урахуванням обставин і призначення висловлювання.

Види мовлення — діалог і монолог. Спочатку дитина оволодіває діалогічним мовленням, згодом в її мовленні з'являються елементи монологічного мовлення.

Якщо розглядати типи текстів, композиційні форми, то слід зазначити, що в мовленні дітей з'являються елементи описування повідомлення і міркування, тому всі ці типи можуть зустрічатися і одному висловлюванню (скажімо, в розповіданні з власного досвіду).

М.Р.Львов дає таке визначення зв'язного мовлення: “Зв'язним мовленням є таке мовлення, яке організоване за законами логіки граматики й композиції, являє собою єдине ціле, має тему, виконує певну функцію (переважно комунікативну), йому притаманна відносна самостійність і завершеність, розчленовується на більш чи менш значущі структурні компоненти” [2].

Сучасна методика розвитку мови, зауважує М.Р. Львов, передбачає роботу над простими типами текстів: описуванням, повідомленням, міркуванням [2].

Розповідні тексти мають сюжет, у них є дійові особи, діалог між ними, це найдоступніший вид розповідання. В розповідь можуть входити й елементи описування (картини природи, стан погоди, зовнішність дійової особи).

В описуванні зображуються окремі предмети, явища, картини природи, вказуються їх ознаки, мовці можуть висловлювати своє ставлення до того, що описується.

Розгляньмо ці позиції стосовно дітей дошкільного віку. Насамперед розглянемо аспекти взаємозв'язку різних мовних завдань (словникової роботи, формування граматичної правильності мовлення, виховання звукової культури мовлення) з розвитку зв'язного мовлення і наступність цих завдань від молодшої до підготовчої до школи груп. Словникова робота, спрямована не лише на збагачення словника, а й на поглиблення розуміння значення слова, що сприяє тому, що діти при побудові зв'язного висловлювання починають добирати потрібні слова, створювати різноманітні сполучення слів, замінювати слова для уточнення сенсу висловлювання. Саме робота над змістовим боком слова розвиває такі властивості зв'язного мовлення, як правильність, точність, виразність. Не применшуючи значення роботи над збагаченням словника, ми водночас наголошуємо на важливості якісної роботи над словником для формування осмисленого оволодіння лексичними засобами в створенні самостійного висловлювання.

Отже, словникова робота сприяє формуванню вмінь вільно вибирати мовні засоби, які найбільш правильно сполучаються за змістом і точно відображають задум мовця.

Робота над граматичною формою слова і речення, тобто формування граматичної будови мовлення, також пов'язана з розвитком зв'язного мовлення і передусім з лексичною роботою. У процесі лексичних вправ на добір синонімів чи антонімів до заданого слова діти водночас виконують і граматичні вправи, правильно узгоджують іменники й прикметники в роді, числі й відмінку. Усвідомлення

правильних граматичних форм веде до правильного вживання цих форм у зв'язному висловлюванні.

Для організації тексту, створення самостійного висловлювання особливого значення набувають вправи з синтаксису. Оволодіння синтаксичною системою рідної мови має вирішальне значення для розвитку зв'язного мовлення.

Такі заняття, під час яких тісно переплітаються і граматичні, і лексичні завдання, справляють неабиякий вплив на побудову речень при складанні зв'язного тексту. Мовлення дітей стає образним, вони легко добирають найвлучніші слова і знаходять для них правильну граматичну форму.

Розвиток зв'язного мовлення невіддільний від усіх мовних завдань, зокрема й від звукової культури мовлення. Саме від звукового оформлення мови залежить емоційність і виразність висловлювання, а отже, й вплив на слухачів. Зв'язність викладу тексту залежить від таких елементів звукової культури мовлення, як чітка дикція, темп, гучність і правильність вимови, інтонаційна виразність. За відсутності цілеспрямованої роботи над інтонаційною виразністю, мовлення дітей характеризується монотонністю, а це веде до його нерозбірливості, таке висловлювання важко назвати зв'язним.

Правильно обраний темп, чітка дикція, вміння відмежувати одне речення від іншого допомагає зв'язному викладу тексту. Вправи на усвідомлення правильної інтонації (радості, суму, прохання, здивування) надалі справляють вплив на вміння виразно, точно, зв'язно передавати зміст висловлювання.

Отже при формуванні вмінь будувати зв'язне висловлювання ми маємо враховувати взаємодію різних факторів — фонетичних, лексико-семантичних, граматичних, кожний з яких має свої особливості і засоби організації.

Насичення простору дитини зразками мовної культури є основним джерелом збагачення її мовлення. Малюк не навчиться говорити, не наслідуючи дорослих. Ось кілька порад щодо цього:

1. Остерігайтесь уподібнення своєї мови до спрощено-спотвореного дитячого мовлення, уникайте шаблонів у формах висловлювання.

2. Створюйте й належно утримуйте найпершу бібліотеку малюка — нехай його власністю будуть добре ілюстровані великогабаритні книжки.

3. Враховуючи реальні можливості дитини, періодично намагайтеся спиратися на її досвід і підводити до порівнянь, аналогій, узагальнень, ототожнень, до встановлення взаємозв'язків між предметами. Щоб вона заговорила, треба зацікавити її, здивувати.

Дитина часто звертається до дорослого з різними проханнями, вимогами. Знаючи можливості її активного мовлення, не поспішайте

відразу виконувати бажане для неї, реагуючи лише на плач, крик, невербальні прояви. Короткими запитаннями спонукайте малюка у звуковий чи словесний спосіб означити своє прохання. Не поспішайте на допомогу, коли він опиняється перед невідомим, але водночас пильно стежте за його безпечною поведінкою. Дайте йому час самому ознайомитися з чимось незнаним, "упіймайте" його здивовано-запитальний погляд і лише тоді назвіть, поясніть "дивину".

На третьому році життя малюк уже здатний бути повноцінним співрозмовником. Він, спілкуючись зі своїм партнером, помічає і виправляє мовні помилки дорослих та однолітків. Як поліпшити цей процес? Створюйте насамперед розвивальне середовище, яке сприятиме безпроблемному засвоєнню рідної мови. Головним і незамінним елементом такого середовища є дорослий — партнер у спілкуванні, у спільній діяльності.

Коли ж у мовленні малюка має з'явитися перше слово? Терміни його появи мають великий діапазон. Не варто програмувати дитину на промовляння першого слова, фрази у чітко визначені вами чи порадиниками терміни. Тим паче не порівнюйте її власні успіхи з мовленнєвим розвитком іншого однолітка, а то й молодшого на кілька місяців. Не впадайте у розпач, якщо інша дитина балакучіша. Річ у тому, що вона таки справді інша.

Поява першого слова, словосполучення — індивідуальний, неповторний процес, а збагачення словника та оволодіння ним відбувається по-різному у різних дітей. Є приклади, коли малюк іще до року промовляє понад десять слів. А буває й таке: навіть на третьому році життя — жодного слова, і все це відбувається на тлі цілком нормального інтелектуального та психічного розвитку. Тож не варто зопалу встановлювати категоричний діагноз і не дозволяйте робити це стороннім "знавцям".

Поява перших слів у дітей з порушеннями розвитку зв'язного мовлення не має різкої відміни від норми у часовому вимірі. Але строки протягом яких діти продовжують користуватися окремими словами, не об'єднуючи їх в двослівне аморфне речення, дуже індивідуальні. Повна відсутність фразової мови може спостерігатися як і у віці 2-3 років, так і в 4-6 років. Незалежно від того, почала дитина вимовляти перші слова цілісно або тільки окремі їх частини, необхідно розрізняти „безмовних” дітей за рівнями розуміння чужої мови. В одних дітей рівень імпресивної мови включає в себе порівняно великий словниковий запас і тонке розуміння значень слів. Про таку дитину батьки зазвичай говорять, що „вона усе розуміє, але не говорить”.

Спираючись на такі положення, можна подолати загальний недорозвиток зв'язного мовлення: врахування закономірностей розвитку дитячого зв'язного мовлення в нормі; єдність формування мовних процесів, мислення і пізнавальної активності; розпізнавання ранніх

ознак загального недорозвитку зв'язного мовлення та його вплив на загальний психічний розвиток; врахування соціально-обумовлених наслідків дефіциту мовного спілкування; диференційований підхід в реабілітаційній роботі з дітьми, що мають загальний недорозвиток зв'язного мовлення різного походження; своєчасне попередження потенційно можливих відхилень на основі аналізу структури мовної недостатності, співвідношення дефектних і збережених ланок мовленнєвої діяльності; взаємопов'язане формування фонетико-фонематичних і лексико-граматичних компонентів зв'язного мовлення.

Головне завдання розвитку зв'язного мовлення полягає в тому, щоб наблизити дітей до рівня практичного володіння рідною мовою в нормі, навчитися користуватися мовою як засобом спілкування.

З досвіду корекційної роботи з дітьми, у яких порушений розвиток зв'язного мовлення, бачимо, що відповідальним моментом є той, коли у дитини з достатньо розвиненим розумінням мови з'являється потреба повторювати слова або їх частини за дорослими.

При порушеннях розвитку зв'язного мовлення словник дитини неймовірно маленький по відношенню до великого предметного словника, але цей словниковий запас завжди недостатній для календарного віку дітей, що дає змогу поставити запитання про введення в практику понять відносного (по відношенню) і абсолютного (по відношенню до віку) словникового запасу.

Вік, в який діти починають помічати "техніку" оформлення слів в речення, що пов'язано з процесами аналізу слів у мовній свідомості дитини, може бути самим різноманітним: і в 3, і в 5 років, та в більш пізній період.

Якщо при нормальному розвитку зв'язного мовлення якимось відтворена форма швидко "охоплює" ряди слів і дає велику кількість випадків утворених форм слів за аналогією, то при порушеннях розвитку зв'язного мовлення діти нездатні використовувати "підказуючий" зразок слів. А тому в граматичному оформленні одних і тих самих синтаксичних побудов є непередбачені коливання.

Перед тим, як навчитися користуватися мовою, діти з порушеннями розвитку зв'язного мовлення, повинні пройти підготовку, що виражається в розвитку пасивного мовного запасу, тобто розуміння мовлення.

Висновки. Отже, одною з необхідних умов подальшого мовного розвитку дитини є створення мотивації спілкування, формування прагнення розповісти про себе, своїх товаришів, про спостереження х життя сім'ї та дитячого садка. В процесі реабілітації рекомендується створювати такі ситуації, які б активізували потребу в мовленнєвих висловлюваннях, ставили дитину в такі психологічні умови, коли у неї виникає самостійне бажання висловлюватись, ділитись своїми враженнями. На думку Крутій К. А., при цьому необхідно створювати

сприятливе мовне оточення, гарний емоційний настрій. Іншими словами, в основі висловлювань дитини повинен лежати безпосередній мовний мотив. Корекційне навчання включає в себе роботу над словником, словосполученням та реченням. Вказані напрямки корекційної роботи тісно пов'язані між собою. Так, наприклад, уточнення і розширення словника здійснюється в ході роботи над реченнями.

Ефективність корекційних вправ залежить від того, наскільки будуть додержані наступні умови: систематичність проведення; розподіл їх в порядку зростаючої складності; підпорядкованість завдань обраних меті; чергування та варіативність вправ; виховання уваги до мовлення.

Проаналізувавши літературні джерела з проблемами дослідження, ми виявили, що для побудови програми соціальної реабілітації необхідно враховувати: ступінь прояву мовного дефекту, що дозволяє визначити рівень загального недорозвитку мовлення за такими параметрами: формування лексико-граматичних категорій; розвиток зв'язного мовлення; звукова культура мовлення; стан словника; періоди критичного розвитку мовленнєвої функції; причини загального недорозвитку зв'язного мовлення, що дають змогу визначити рівень складності порушення; закономірності психічного розвитку дітей дошкільного віку; процес формування та засвоєння рідної мови. Основне завдання розвитку зв'язного мовлення полягає в тому, щоб наблизити дітей до рівня практичного володіння рідною мовою нормі, тобто навчити користуватися мовою як засобом спілкування.

Бібліографія

1. Бєлова О.Б. Дослідження стану агресії у молодших школярів з фонетичним недорозвиненням мовлення / Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць / за ред. В.М.Синьова, О.В.Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2016. – Вип. 8.– С. 20–29. **2. Логопедія** : підручник / за ред. М.К. Шеремет . – 2-ге вид. – К. : Слово, 2010. – 672 с. **3. Логопсихологія** : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. Шеремет М.К. – К. : Знання, 2010. – 293 с. **4. Крутій К.Л.** Перспективно-календарне планування занять із навчанням мови і розвитку мовлення дітей дошкільного віку. – Запоріжжя: ТОВ «ЛППМ» ЛТД, 2005. – 192 с.

References

1. Belova O.B. Investigation of aggression in younger students with phonetic underdevelopment of speech / Actual questions of correctional education (pedagogical sciences): a collection of scientific works / ed. V.M.Sinova, O.V.Gavrilova. - Kamyanets-Podilsky: PE "Medobory-2006", 2016. - Vip. 8.- P. 20-29. **2. Logopediya** : pidruchny`k / za red. M.K. Sheremet . – 2-ge vy`d. – K. : Slovo, 2010. – 672 s. **3.**

Logopsy`xologiya : navch. posib. / Konoplyasta S. Yu., Sak T. V. ; za red. Sheremet M.K. – K. : Znannya, 2010. – 293 s. **4. Kruty K. L.** Perspective-calendar planning of classes with language learning and speech development for preschool children. - Zaporozhye: LLC "LIPM" LTD., 2005. - 192 p.

Received 13.09.2017

Reviewed 04.10.2017

Accepted 10.11.2017

373.3.091.21:616.89-008.435

Л.С. Журавльова
zuravlovalarisa@gmail.com

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУТНІСНИХ ВІДМІННОСТЕЙ ПОНЯТТЯ “ДИСГРАФІЯ”

Відомості про автора : Журавльова Лариса Станіславівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Мелітополь, Україна, zuravlovalarisa@gmail.com

Contact : Profesor Zhuravlova Larysa, PhD, Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University, Associate Professor of the Department of Social work, Social Pedagogics and Preschool Education, Melitopol, Ukraine. E-mail: zuravlovalarisa@gmail.com

Журавльова Л.С. Науково-теоретичний аналіз сутнісних відмінностей поняття “дисграфія”. У статті розглянуто проблему порушення письма як одного з видів писемного мовлення. Зазначено, що дисграфія є найбільш поширеною формою мовленнєвої патології в учнів молодших класів. Наголошено на тому, що сьогодні бракує єдиної термінології, яка використовується на позначення порушень письма й читання, а також чітко вироблених підходів до їхнього аналізу. З’ясовано, що в сучасній спеціальній літературі вітчизняні й російські вчені на позначення порушень письма використовують терміни: «дисграфія», «дизорфографія», «аграфія», «еволюційна дисграфія», «специфічні порушення письма». Схарактеризовано терміни «специфічні розлади навчання», дислексія («dyslexia»), що активно використовуються зарубіжними вченими. Підкреслено, що дослідники по-різному розуміють взаємозв’язок між порушеннями читання й письма. Деякі автори їх ототожнюють і вказують на причинно-наслідкову залежність між ними.